

20. Yüzyılda Modernizmin Çağdaş Türk Resim Sanatına Etkileri

Geliş Tarihi/Received: 18.05.2022
Kabul Tarihi/Accepted: 29.07.2022
DOI: 10.46372/arts.1118593

Dr. Öğr. Üyesi Emre ŞEN
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi
sen_emre@msn.com
ORCID: 0000-0001-5016-6461

Ayşe ÇIVKIN
Yüksek Lisans Öğrencisi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
cvkn.ayse@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2073-6520

ÖZ

İnsanlık tarihi ile başlayan ve yaşamımızın bir parçası haline gelen sanat, Modernizmin etkisiyle kendini değiştirmiş ve çağın gereği olarak yenilemiştir. Dünyada sosyo-ekonomik, teknolojik ve kültürel gelişmelerin sanat alanlarına yansması ile gruplaşma eğiliminin giderek azaldığı, bireyselliğin ön plana çıktığı, bununla birlikte, sanatçıların, daha özgün ve çağdaş kimliğe dönük çalışmalarına imza attıkları bilinmektedir. Çağdaş Türk resim sanatının özgün kimlik arayışı, kimi zaman batı resim kavramlarını ve teknik detayları kimi zaman da tarihsel kaynakların kökenine yönelerek ortaya çıkartılmıştır. Uluslararası alanda Resim sanatında yaşanan sanatsal gelişmelerin, Çağdaş Türk Resim sanatına yansmasını ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma, sanatta batıya açılma süreci ile başlayan ve yıllardan beri devam ederek günümüzde de hala tartışılan yeni kimlik kavramını, tarihsel gelişime koşut olarak, sanatçıların eserleriyle irdelenerek hatırlatılması adına bir katkıda bulunma gerekliliği ile hazırlanır. 20. Yüzyıl resim sanatında farklı akımlar içerisinde yer alan Türk Ressamlarının yaptıkları çalışmalar, Türk kültür, gelenek, görenek ve yaşantılarını yansıtmışlardır. Bu nedenle araştırma bu sınırlılıklar içerisinde yapılmış, modernizm sürecinin Türk resim sanatına yansması irdelenerek, sanat eserlerinden seçkilerle desteklenmiştir. Bu makale, Modernizm kavramı, Modern sanat, Çağdaş Türk Sanatı ve 20. Yüzyıl Modernizminin Çağdaş Türk Resim Sanatına Etkileri başlıkları altında toplanmış olup bu amaç ve önem doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması kullanılarak oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: sanat, çağdaş, resim, modernizm, türk sanatçıları, tarihsel gelişim

Şen, E. ve Çivkin, A. (2022). 20. Yüzyılda Modernizmin
Çağdaş Türk Resim Sanatına Etkileri.
ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi, 8, 183-204.

The Effects of Modernism on Contemporary Turkish Painting in the 20th Century

ABSTRACT

Art, which is a part of the future and life with the history of humanity, has changed the modernism itself and has been renewed as a requirement of the age. It is known that among the regions in the world where grouping with economic, economic and popular art is common, education stands out and artists write books that are completed and more original and display their identities. To reveal the original identity of contemporary Turkish painting, sometimes western painting concepts and technical details, sometimes by returning to its origins from the past. In the international development of the art of painting in the world, there is no need to evaluate the facts from this perspective, with the identity and point of view still being debated since its inclusion in contemporary Turkish painting. it's about progress in the progress process. The works of Turkish painters, who took part in different movements in the art of painting in the 20th century, reflected Turkish culture, traditions, customs and lives. These plans were supported with selections from art by examining the modernism education it contained. This article covers the concept of Modernism, Modern art, Contemporary Turkish and 20. The Effects of Modernism on Contemporary Turkish Painting, literature research results and important research methods from these high-level aims.

Keywords: modern art, modernism, contemporary turkish painting art, turkish artists.

GİRİŞ

İnsanlığın yüzyıllar içinde edinmiş olduğu alışkanlıkların tersine modern sanat, eski kısıtlardan kurtularak bilim ve teknolojinin ilerlemesine eş zamanlı oluşmuş bir anlayıştır. Bununla birlikte geleneksel estetik anlayışları savunanların yanı sıra soyut sanata karşı oluşan bakış açılarının sanat eserlerine yansımaları gerektiğini savunan modern sanatçılar yeterince ikna edici olamamışlardır. 1900'lü yıllarda olgunlaşarak tanımına kavuşan modern sanat, dünya geneline hızla yayılmış, toplumsal ve siyasal pek çok alanı etkilemiştir.

Modernizmin başlangıcı ve olgunlaşma süreci, Rönesans'tan neredeyse Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarına kadar uzanan dönem içerisinde tepkisel bir oluşumu ifade etmektedir. Bu oluşum ortaya çıkışı ile beraber sanatçıyı, yaratım sürecinde, bireysel ve özgün olarak kendini ifade edebilme yetisine kavuşturmuş, yeni fikirlere bağlı sanat akımlarının ortaya konmasına yol açmıştır. Sanat akımlarının gelişimi sanatçıların rekabet edebilecekleri farklı grupların oluşmasında etkili olmuştur. Günümüze değin gelen bu etkileşim, diğer alanlardaki gelişimlerin hızına ayak uydurarak farklı şekillerde ilerlemektedir.

Orta Asya'dan başlayan Türk Resim Sanatı, 19. yüzyıla kadar İslâm kültürünün sosyal yapısı, bilim, felsefe ve sanatında etkisiyle birlikte yorumla açık özgün çalışmalara yer verirken, geleneksel sanatlarla birlikte harmanlanarak destekleyici ve alan içerisinde sürekli ilerleme kat etmesi dünya sanat tarihinde yerini almıştır. Bu çerçevede Modern Türk Resim Sanatı da, geleneksel sanatla bağlarını koparmayıp ve geçmişin izlerini eserlerine taşıyan sanatçılar ile farklı bir yola yönelmeye başlamıştır. Aslında bu yönelimin başlangıcı 17. Yüzyılda batı eğitimi ve teknolojinin gerekliliğinin kavranması ile olmuştur. Osmanlının batılılaşma döneminde, yetenekli kişiler, Batı sanatını öğrenmeleri için Avrupa sanat merkezlerine gönderilmiş ve Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte bu uygulamaya devam edilmiştir.

Türk resim sanatında çağdaşlaşma aşamasını kesin bir tarihe dayandırarak belirlemenin imkânı bulunmamaktadır. Tansuğ bu konuda;

“1795 yılında, batıdaki modellere uygun bireğitim kurumu olan Mühendishane-i Berri Hümayun'un kuruluşu bu sürecin başlangıcını tarihlendirmede bir kolaylık olarak görülebilir. Ne var ki bu kurumun çağdaşlaşma, yenileşme, modernleşme bilincine büyük katkılarda bulunmuş olmasına karşın, sürecin başlangıç tarihi yönünden tek alternatif olduğu söylenemez” (Tansuğ, 1986, s.11) açıklamasını yapmıştır.

Çağdaş Türk Resim Sanatı her ne kadar çok güçlü, yoğun etkilerle batı sanatı

ile karşı karşıya kalsa da kendi geleneklerinden kendi sanatsal yaratım sürecini doğurmuştur. Türk sanatının İslamiyet'le şekillenen özgün biçim verileri, modernleşme sürecinde etkili olmuş, batının tekniğini ve malzemelerini kullanarak, modern verilerle sentezlenmiştir. Tansuğ bu sentezleme hakkında;

“Onların tarihsel örneklerden tümüyle farklılaşmış, o örneklerin biçimsel yöneliş zincirinden kopmuş görünmeleri, belirli bir iç gelişim dinamiğinden ayrı düşmüş oldukları anlamına gelmemektedir” (Tansuğ,1986, s.11) demiştir. Tarihsel bakımdan, günümüz çağdaş sanatının oluşumunda ve çağdaş Türk resim sanatının uluslararası etkileşimi açısından bu gelişmeler çok önemlidir. Öncesi ve sonrasıyla kronolojik olarak değerlendirildiğinde, 1914 yılında başlayan büyük savaş ile ülkeye dönen ressamlar sanat alanında yeni bir çığıra öncülük etmişler ve devamında ardılları dünya sanatındaki sanatsal gelişmeleri takip ederek buna ayak uydurmuşlardır.

Uluslararası sanatsal gelişmelerin, Çağdaş Türk Resim sanatına yansımaları bir kere daha ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, yeni kimlik kavramını, tarihsel gelişimine paralel olarak, eserler üzerinden yorumlanarak hatırlatılması gerekliliği ile hazırlanmıştır.

Modernizm Kavramı Nedir?

Modernizm

Modern kelimesi ilk defa Latince 'modernus' şeklinde 5. Yüzyılda o dönem Hıristiyan olan, Romalılar ve Paganları geçmişten ayırmak için kullanılmıştır (Araz, 2008, s.12) Modern olmanın benliğinde yenilenme, yenilik kısaca çağa ayak uydurma gibi anlamlarda kullanılan modernite tanımı tüm medeniyetlerin, özellikle Batı medeniyetinin gelişmesi için doruğa ulaştığı bir hayat tarzını da ortaya koymuştur (Bahadır, 2002, s.130). Aynı zamanda modernizm aydınlanma sürecinde oluşan ve düşünülüp tasarlanan toplumsal bir projenin ismidir. Aydınlanma ise bilgiyi ve bilimi öncelikle ele alan düşüncedir (Özderin, 2007, s.108).

17. yüzyıl'da modernizm kavramının aydınlık duruma gelmesiyle Fransız Devrimi sonrasında kültürel ve bilimsel olarak gelişimini ön plana çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu modelle, insan yaşamını da etkileyen bütün bir aydınlanma projesi şeklinde oluşturulmuştur. Tinsel düşüncenin realiteyle denk düşmesi üzerine sadece sanatın salt duygularının kalmamasıyla düşünce şeklinin ve akıldaki düşünce yapısının kararlaştırıldığı yargıyla birlikte modern sanat felsefesinin eşlik ettiği bir yerde olmuştur. Bu önemli noktaya gelmesiyle 20. Yüzyılın daha önceki yüzyıllarla durumu açıklığa

kavuşturarak hesaplaşma noktasına gelinmiştir (Karkın, 2016, s. 77)

Aydınlanma çağı olarak bilinen modernizm “pozitivizm, bilimsellik, evrensellik” gibi metalar üzerinden anlatımlar sağlanarak sanatında bu anlatımlara uygun yerellik, bilimsellik, gelenekten bağımsız ve evrensel düşüncesine uygun olma tanımlamaları da yapılmıştır (Kuş, 2019, s.1004) Modernizm, Avrupa'nın toplumsal ve politik devriminin içerisinde yer almıştır. Batı Avrupa kültüründe endüstrinin daha çok ön plana çıktığı ve kırsal, tarımsalın geri planda kaldığı bir zamana gelinmiştir. Laiklik üst seviyelere ulaşırken din önemini yitirmeye başlamıştır. Sanatçılar artık kendi tasarımlarını yansıtmakta serbest kalmışlardır (Barret, 2012, s.51)

Geleneksel estetik düşünce modernizmle birlikte eleştiri ve yorumlamayla aynı anda sorgulanmıştır. Modernizm, ilerleyen zamanlarda oluşabilecek sorunları öngörerek estetik düşünce yapısını baştan inşa ederek tanımlamalarını sağlamıştır (Karkın, 2016, s.71)

Modernizm insanlara akli kullanmayı ve geleceğe egemen olabilme iddiasını öne sürmektedir. Akıl kullanıldığı takdirde, kendine ve çağına ait bütün sorunları özgürlük, adalet, demokrasi, açlık ve barış gibi unsurların çözebileceği umudunu, insan toplumlarına vaat edilmiştir (Erdem, 2019, s.7). Modernizm anlaşıldığı üzere toplumdaki zıtlıklarla çelişerek meydana gelmiştir. Sanatçılar kendilerine göre oluşan çelişkileri yorumlayarak yeni bir dil geliştirmişlerdir. Bundan dolayıdır ki modernizmi dönemin koşullarına göre yorumlamak yerinde olur. 18. Yüzyılda meydana gelen sosyal, siyasal, ve ekonomik koşullar kültürel alanda sanatı ve sanatçıyı etkilemiştir. Bu koşullar ilk olarak Sanayi Devrimi ile başlamış, İkinci Sanayi Devrimine kadar sürmüştür. Yaşanan bu değişimler sınıfsal çatışmalara neden olmuştur. (Ataseven, 2018, s.1021-1030)

Filozofların ortak bir görüşü vardır. Modernizmin ilerlemeyi kastettiği fikri ile kurulan teknolojiyle birlikte yaşamda ki olumlamları yerine koyamadığıdır. Sanayileşmenin insana ve çevreye zarar verdiği söylenmiştir. Tüm bu olaylar göz önünde bulundurularak insanın hayatında ki bu kolaylık ve olumlu gelişmeler bundan ibaret değildir. Sorunlar belirginleşerek sanatın keskin dili daha net ortaya çıkmıştır. Önemli sorunlardan biriside mesafelerin kısalması, modernizmle ilgili olan Sanayi Devrimi sonrası yaşanan bilişim, iletişim teknolojileri, alışverişleri daha sık gerçekleşmeye başlarken kültürel benzeşmeler artarak iç içe olmalarını sağlayıp farkındalığı ortadan kaldırmıştır. Öteki'yi yok edip benzerlikleri de her alanda olduğu gibi kalabalıklaştırmıştır (Araz, 2008, s.11)

Modern sanat akımları klasisizm akımına karşı bilinçli olarak gelişmiştir. Deneyimlerden ve ön görünüşün arkasındaki gizli kalan doğruyu bulma amaçlarının üstünde önemle durmuşlardır. "Edebiyatta Joyce, Yeats, Proust ve Kafka; şiirde Eliot ve Pound; tiyatrodada Strindberg ve Pirandello; resimde Cezanne, Picasso, Matisse, Dışavurumcu, Fütürist, Dadaist ve Gerçeküstücü hareketler; müzikte Schoenberg ve Berg" önemli temsilciler arasında sayılmışlardır (Şahin, 2011, s.46). 19. Yüzyılda modernizmi belirleyici etkenlerden biriside endüstri ve bilimin geliştirdiği ekonomik etmenlerdir. Bu bulgulardan doğan somut teknikler üzerinde ortaya çıkan yeni kuramlar sanat üzerinde önemli rolleri vardır. (Ersoy, 2002, s.106-107). Bu Yüzyıl'ın modernistlerine gelindiğinde ise kendi gerçeklerini korumak için eleştirilerinde zor yollar seçmelerine rağmen gerçeklerinden kopmuşlardır. 20. Yüzyılda ise artık Dünya modernizmle ilgili sorunlarını iyileştirip sağlam eserler ortaya koymaya başlamıştır. (Araz, 2008, s.13)

20. Yüzyıl insanlarını toplumda yabancılaştırmıştır. Endüstrinin gelişmesiyle bozulmaz ilkeler bu dönemde bozulmaya başlamış insanları yaşadıkları çevreden uzaklaştırarak toplumdan soyutlamıştır. Tüm bu olanlar günün konusu haline gelerek yani güncel olan yaşamda da olduğu gibi sanatsal anlamdaki yaşamda da etkili olmuştur. Çünkü sanatın özüne baktığımızda özün insandan geçtiği görülür yani böylece "sanatın özü insandır" denilebilir. İnsanların bu gerçekleri gördükleri halde toplumu ve gerçekleri görmezden gelerek ortaya sunacağı sanat, yapılan sanata ters düşerek ona düşman bir anlayışı ortaya çıkarmıştır (Ersoy, 2002, s.122).

Dünya artık modernizmle barışmış 20. Yüzyıl sanatına gelindiğinde sanatın sağlam tavrı güçlü eserler ortaya koyarak kendini ifade etmiştir. (Araz, 2008, s.13).

Modern Sanatın Gelişimi

Modern Sanat

Modernistler kendilerini öncü yani 'avangart' olarak tanımlamış zamanın ilerisine geçtiklerine ve bu sürecin ilerisinde olduklarını öne sürerek yenilikçi bir tavırla ifade etmişlerdir. Modern sanatçılar çoğunlukta olan avangart sanatçılarla birlikte 19. Yüzyıldaki sanat galerilerine karşı ayaklanmalarını gerçekleştirmişlerdir. Modern sanatçılar öteden beri süregelen statükoyu tartışmış ve orta sınıfın değerlerine de daha üstün oldukları savıyla meydan okumuşlardır (Barret, 2012, s.51).

Sanatçıların avangart olmalarının nedenlerinden biriside sanayileşmenin hızlanarak daha da yıkıcı bir hale gelmesiyle büyük bir tehdit unsuru olmaya

başlamasıdır. Araz'a göre "Yaşanan iki dünya savaşının sonuçları modernleşmenin 20. Yüzyılın başında gelmiş olduğu noktanın olumsuz göstergelerindendi." Yaşanan bu sanatsal tavırlar aslında sanatçılarındaki tavırlarının gerçek Dünya'ya eleştirisi de sayılmıştır (Araz, 2008, s.11).

Modern sanatın karakterinin oluşmasında dış etmenleri aza indirgeyerek iç etmenlerin üst seviyeye ulaşmasıyla olgunlaşmasını sağlamıştır. 20. Yüzyılın başlarında deneysel yöntemin eleştirel zamanı başlamıştır. Sanat tüketicilerinin sabit kalmadığı zamanlarda özel olanı üstte tutmak ya da suçlanan resim modellerinden de bahsedilmiştir. Demokrasinin hızla gelişmesiyle eğitimin artması, sergilerin ve yapıtların çoğaltılmasıyla çalışmaların çoğunluk olarak görülmesi sanat eserlerinin birlerine bezmesine de sebep olmuştur. Ortalama görülen insan sayısı artmaya başladıkça sanatçılar kendilerini daha da kapatmıştır. Böylece güzel kavramı da az görülen bir kavram niteliği taşımaya başlamıştır (Ersoy, 2002, s.119).

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra gelenekten ve toplumdaki kopma noktası, birey, doğa ve toplum ilişkilerini büyük oranda değiştirmiştir. Böylece, sanatın ne olduğu ve ne olacağı hususlarında sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar sanat üretiminin tüm süreçlerinde sanatçılar ve izleyiciler tarafından farklı noktalardan kavranarak cevaplar oluşturulmuştur. Dolayısıyla ortaya konan cevaplar sanatçıdan izleyiciye farklılıklar içermektedir. Modern sanatın içerisinde bulunan sürrealizm, fovizm, kübizm, ekspresyonizm ve soyut sanat akımlarından konstruktivizm, de stijl, süprematizm gibi akımlar farklı ve değişik şekillerde cevap vermektedir. Savaş sonrası derin bir umutsuzluğa kapılan, her şeyi kuşkuyla karşılayan genç kuşak toplum değerleri ve sanatta alışılmış her şeyi inkar ve yıkmaya yöneltmiştir. Yine bu yüzyıllar içerisinde sanata siyasal olarak da görev verme eğilimlerinde de bulunulmuştur (Kınay, 1993: 282).

Modern sanatın birdenbire olmayan zaman içerisinde evrimsel gelişim gösterdiğinin izleri arandığında fikirler görmezden gelinmemelidir. Yani sanatın gelişim süreci de düşünceyle aynı doğrultudadır. Fikrin ve düşüncenin sosyal eylemlere de bağlı olduğu söz konusudur. Sanatçı soyutlanmakta olduğu modern toplumdaki ve endüstri devriminin sanata olan genel etkileri sanatçıları altta oluşan ekonominin üretimlerinden devre dışı bırakmaktadır. Bu gelişimde kapital sistemin içerisinde olmuştur (Ersoy, 2002, s.112). 1960'ların sonrasında sanatta farklı seçenekler resimsel anlamda olumlu bulunurken çevrelerde zihinselliğin ve kavramın yerine duygunun, ifadenin dönüşümü olarak nitelendirilmiştir (Karkın, 2016, s.11).

Modern sanatçılar geçmişle olan bağlantılardan yani geleneklerden biçimler toparlayıp ve bu biçimleri şekillerle ifade etmişlerdir. Böylelikle farklı zamanların farklı taşıyıcı olan bir bütünün parçalarından her birinin yeni bir bütünün parçalarına dönüştürmüşlerdir. Modern bir eserde geçmiş şimdinin hafızasına yeniden kazandırılır. Aslında geçmişi kapatmak değil şimdiyle birleştirerek biçimin dönüşümünü modernize etmektedir (Ersoy, 2002, s.131).

Çağdaş Türk Resim Sanatının Gelişimi

Çağdaş Türk Resim Sanatı

Batılı anlamda Türk resim sanatı oluşmadan önce geleneksel sanat içerisinde yer alan minyatür sanatı uzun yıllar tasvir yasağının yaşandığı zamanlarda alternatif görsel anlatım tarzı olmuştur. Minyatür resim sanatının Hint ve İran gibi ülkelerde uygulanması geleneksel Türk sanatının farklı bir biçimde incelemeye yöneltmiştir. Türk resim sanatı kavramının başlangıcından itibaren taklit ya da alıntıdan ileri geçemediği fikirleri tartışmaya açık bir konu haline getirilmiştir. Türk sanatçıların sanat kavramlarını uygulama aşamasında, tarihsel gelişim sürecindeki toplumun kurallarına bağlı olarak eser üretmesi ve kişisel yorumların esere yansımaması durumu süsleme veya figüratif tasvir yeteneğinin şablonlarla sınırlı kaldığı gözlemlenir (Keskin, 2014, s.88).

Sanat yoluyla yeni bir millet yaratmak duygu ve düşünceyi birleştirmek milleti sosyal bilinçlendirme ve ekonomi konularında da eğitmek amaç haline gelmiştir (Kılıç, 2001, s.328).

19. Yüzyıl ortalarında bilinçli bir şekilde Osmanlı resmi kurumlarının sanat eğitimi için Batıya öğrenci göndererek uyguladıkları politika cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Özel imkânlarla Avrupa'ya giden öğrencilerde olmuştur. Bu imkânları kullanarak Paris'e giden öğrenciler yoğun çabalar içerisinde girerek hem kendilerini kanıtlama arzularını hem de aktif akımların içerisinde bulunmayı amaç haline getirmişlerdir. Türkiye'de Türk sanatçıların giderek çoğalmaya başlaması son otuz beş yılın en ilginç özellikleri arasında yer almıştır. Paris'te yaşamın özgür oluşu ve kültürel faaliyetlerin yoğun olması Türk ressamlarına çok çekici gelmiştir. 1977'de İstanbul'da açılan bir sergide yurtdışında bulunan birçok sanatçı İstanbul'da birleşme fırsatı bulmuşlardır. Yurtdışında yaşamlarını sürdüren sanatçılar arasında Hakkı Anlı, Abidin Dino, Selim, Turan, Adnan Varınca, Avni Arbaş, Nejat Melih Devrim, Erdal Alantar, Yüksel Arslan yine Amerika'da çalışmalarını devam ettirmekte olan Burhan

Doğançay soyut resim alanında adından söz ettirmiştir. New York'ta yaşayan sanatçılarımızdan Erol Akyavaş ise aktif bir şekilde kendine göre üslup arayışları içerisinde girmiştir (Tansuğ, 1986, s.257).

Çağdaş Türk sanatının gelişim adımları Batı'da yaşanıldığı gibi kompleksli bir akım karşılığına dönüşmemiştir. Buna rağmen güçlü yorumlarda elde edilememiştir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği çağdaş gelişmeler karmaşık sorunlarla uğraşmasına da bağlanmıştır. Toplumsal gelişmelerde geçmişle aralarında kurulan bağın her ne kadar Batı'nın benzerleri gibi görünüp kıyaslansa bile resmi yorumlamak anlamında üretilen eserlerin benzerleri denenmiş olsa bile bu bağ aşılammıştır. Çağdaş Türk sanatının anlaşılmasında Batı'daki düşünce sistemleri çok fazla katkıda bulunamamıştır. Bazı düşünürlerin çağdaş sanat üzerinden ele aldıkları bu tür uyarılama deneyleri yeterli olmamıştır. Türk sanatçıları geçmişteki İslam türünü yorumlamakta başarılı olsalar da Türk sanatının çağdaş dünya içerisinde yerlerini belirlemek yine de yeterli bir şekilde başarılı olmadıklarının gerçeğini değiştirmemiştir. Yorumlama aşamalarının gelişebilmesi için uzun bir zamana gereksinim görülen bu dönemde bu tür çalışmalarda bir alt yapının sağlanması beklenmiştir (Tansuğ, 1986, s.363).

Batılılaşma düşüncesinin olduğu zamanlarda dönemin Türk resmi hızlı bir gelişim kat ederek kendine yer edinen bir sanat anlayışı oluşturmuştur (Keskin, 2014, s.90).

Çağdaş Türk resim sanatı, tüm alanlarda nitelik kazanarak özgün eserler verme çabalarını sürdürmüştür. Bu bireysel hareketler uluslararası seviyede çok fazla yankı uyandırmamış olsa da çağdaşlaşma içerisinde gerçekleştirdikleri ortak çaba ve yenilikler evrensel bir şekilde uygarlıklara katılma anlamındaki çabalarını net olarak göstermiştir. Bu açıdan ele alındığı zaman, Türkiye'de çağdaş sanat hareketlerinin izledikleri yol benliğinin her alanda uygarlaşma girişimlerini eşit bir düzlemde bulunduğunu göstermiştir (Tansuğ, 1938, s.364)

Yöntem

Bu çalışmada Modernizmin Çağdaş Türk sanatına etkileri ortaya konulması amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemiyle yapılan çalışmada verilere ulaşmak için kitaplara, makalelere, tezlere ve internet dokümanlarına bakılıp Tarama Yöntemi kullanılarak literatür taraması yapılmıştır. Bu doğrultuda amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenmiş resimler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Betimsel analiz tekniğine göre analiz edilen bilgiler, daha önceden belirlenen temalara göre

düzenlenip yorumlanmıştır. Bu araştırmada 20. Yüzyıl Modernizminin amaçlı örneklem metoduyla belirlenen resimlerdeki etkileri tespit edilmiştir. Bu doğrultuda modernizm sanat anlayışı içerisinde resim yapan farklı sanatçıların eserleri genel olarak irdelenmiş genel özelliklerini yansıtabilecek dokuz resim seçilip analiz edilmiştir. Seçilen resim örnekleri modern sanat akımlarına uygun çalışan bazı sanatçıların sanat Anlayışını da ele alarak çeşitlilik içeren resimler arasından seçilip incelenmiştir.

20. Yüzyılda Modernizminin Çağdaş Türk Resim Sanatının Sanat Eserleri ile Analizi

20. Yüzyılda Modernizmin Çağdaş Türk Resim Sanatına Etkileri

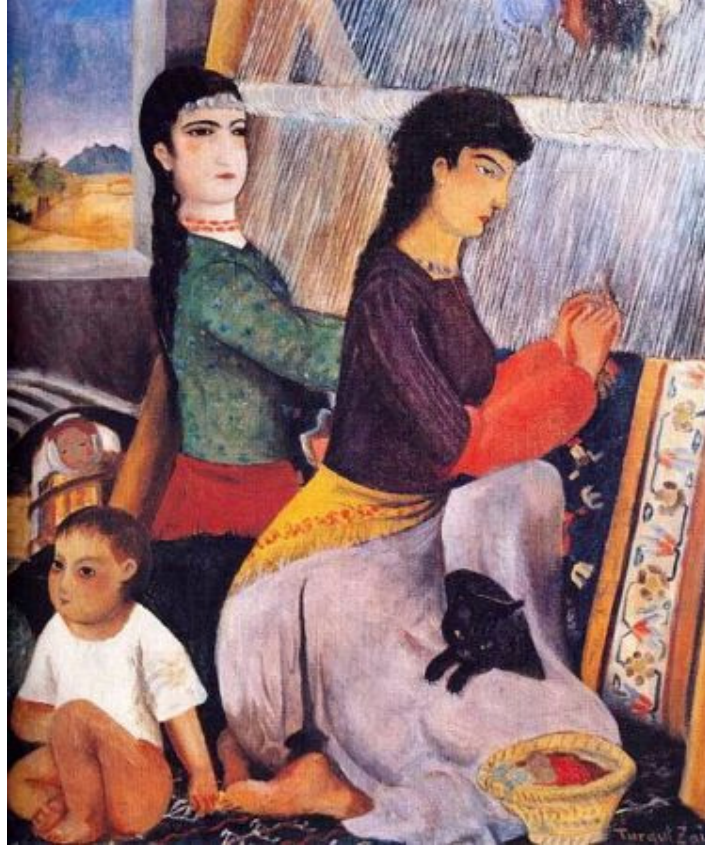
Empresyonizmde rengin ışığa bağlı olarak değiştiğine yönelik tavrın izlenimci sanatçıların yaptıkları nesnenin üzerindeki doğa ve güneş ışığının kırılması sonucu yedi rengin ortaya çıkmasıyla renkleri elde etmişlerdir. Böylece ışığın kırılması izlenimciler üzerinde etki yaratmıştır. Nesnenin üzerinde oluşan ışığı doğada görülmeyen renklerle rengin yalın ve saf bir şekilde, kırmızı, turuncu, mavi, sarı, yeşil, lacivert ve mor olarak tüpten çıktığı haliyle biçimlendirip resmetmek istemeleri izlenimciler için doğanın gerçekçi görünmesi onlar için bir sorun teşkil etmemiştir. Işık ve gölge renkle ifade edilerek ışık alan yerler sıcak renklerle sarı, kırmızı ve turuncu; koyu yerlerde ise mavi, mor ve lacivert renkler tercih edilmiş ve çalışmalar bu düzenle kurgulanmıştır. İzlenimci sanatçılar resimde yeni bir sistem geliştirirken ve bu çalışmanın yüzeydeki formunu daha net ortaya çıkarmalarına neden olmuştur (Turani, 1998, s.50) Türkiye'de empresyonist sanat akımını uygulayan Türk sanatçılar ise batıdan aldıkları eğitimi direkt olarak resimlerinde yansıtmışlardır. Fakat resimlerinde her ne kadar izlenimci sanat anlayışını benimsemiş olsalar da geleneklerden kopmayarak birlikte bir sentez haline getirmişlerdir.

Çallı kuşağı diye adlandırılan Türk empresyonist (izlenimci) sanatçılar Türk resminde herhangi bir kimlik oluşturma arayışı içerisinde bulunmamıştır. Empresyonist Çallı kuşağı sanatçıları Batı tarzındaki resim tekniklerinden olan "pentür" tekniğini gelinmiştir (Kılıç, 2001, s.328)

Görsel 1. *Avluda Oturanlar, İbrahim Çallı-1913*

Türkiye'nin modernleşme projesine bağlı olan Müstakiller adıyla bilinen bir grup daha çağdaş ve modern sanat anlayışını Türkiye'ye de taşımak için yoğun bir şekilde emek ve çaba sarf etmişlerdir. Batı'dan etkilenecek resimlerinde yeni biçimler denemişlerdir. Gelenekle çok alakaları olmasa da grubun çağdaş ressamı arasında yer alan Turgut Zaim'in resimlerinde çağdaşlarından farklı izlere de rastlanmıştır. Turgut Zaim teknik anlamda Batı resimlerine bağlı olsa da geleneksel Türk renk ve biçime olan hassasiyetini yansıtmaya isteğini de göstermiştir. Turgut Zaim çalışmalarında yerli unsurlara yer vererek minyatürü ve yöresel nakışı da uzun yıllar kendine has bir tarzda kararlı bir şekilde yansıtmıştır (Kılıç, 2001, s.328)

Görsel 2. Halı Dokuyanlar, Turgut Zaim-1906-1974

Turgut Zaim Paris'e gitmiş fakat orada fazla yaşamamış ve sonrasında Türkiye'ye geri dönmüştür. Batı sanatının Zaim'in dikkatini çekmediği memlekete geri dönünce anlaşılır hale gelmiştir. Konu dünyası erkenden zihnine oturmuş çizgi ve renkler benliğini kesinleştirerek Avrupa'nın kişiliğine katkısının olmayacağını Paris'ten gelince daha net anlamıştır. “ Halı Dokuyan Kızlar, Orta Oyunu, Güvercinler” isimli resimleri genç yaşta verdiği eserleri arasında yer almıştır. Turgut Zaim'in çalışmalarındaki üslubu ve tekniği resimlerinde net bir şekilde belli olmuştur. Kişiliğinin farklı yönlerinden dikkat çeken yeri ise yerli tema, motif ve konuları içgüdüsel etkiyle resmetmiştir. Kendine has tarzıyla minyatürlere de ilham aldığı görülmüştür (Berk ve Gezer, 1973, s.74).

Müstakil ressamlar ve heykeltıraşlar birliği üyelerinin Batılı resim hareketlerini Türkiye'ye getirmede önünü açmış daha sonrasında bu hareketi D Grubu üyeleri gerçekleştirmiştir. D Grubunun Müstakillerden farklı olmasının sebebi ise belli bir estetik anlayışının etrafında toplanılmış eylem ve dayanışma içerisinde hareket etmişlerdir. Sergilerini yayın ve konferanslarla güçlendirmişlerdir (Genç, 2012, s.410)

Görsel 3. *Mevleviler*, Cemal Tollu-1968

1933'de kurulan D grubu topluluğu modern sanatın çağa uygun biçimleri, Türk resim sanatının Batılı karakterleri içerisinde adımlar atmaya başlaması bu grubun sanat hayatına geçmesiyle başlamıştır. Türkiye'deki resim ve heykel anlayışı elli yıllık bir gecikmeye yol açmıştır. Gecikmenin başlaması 1400'lü yılların ortalarına doğru yağlıboya ressamlarıyla başlamış Sanayi-i Nefise okulunun uyguladığı eğitim ve Şeker Ahmet Paşa, Hüseyin Zekai Paşa, Süleyman Seyit'le devam etmiş son olarak da Çallı İbrahim ve arkadaşlarının akademik empresyonizmiyle sonuçlanmıştır. Bu ressamlar modern sanatın başlıca hazırlayıcıları olmakla birlikte romantizm akımının etkisinin dışına çıkamayışları sebebiyle dünya resim akımlarına ilgi göstermeleri ve yönelmeleri de güçlerini kaybetmelerine neden olmuştur. Grubun üyelerinden olan Nurullah Berk, Abidin Dino, Zeki Faik İzer, Elif Naci, Cemal Tollu ve heykeltıraş Zühtü Müridoğlu'dur. Bu sanatçılar toplanarak Cihangirde Yavuz apartmanında sergi açma kararı almışlardır. Altı genç sanatçı plastik sanatların Türkiye'deki ve Avrupa'ya karşı durumunu değerlendirmişlerdir. Avrupa'nın plastik sanatlar üzerindeki yeni görüş, duyuş ve yorumları tekniksel anlamda farklı tarzların oluşmasına neden olmuştur. Soyut sanat Avrupa, Rusya ve Almanya'da doğmuş, kübizm, konstrüktivizm, sürrealizm, abstre görüşlerinin çeşidi dünyaya yayılmıştır. Türk resminin tüm bu akımlara karşı yabancı kalmaları normal olarak görülebilmştir. Batı'da uzun yılların sanat eğilimlerinin hızlı bir şekilde benimseme çabaları aktarılamamıştır (Berk ve Gezer, 1973, s.50-51).

Görsele 4. İskambil Kağıtlı Natürmort, Nurullah Berk-1933

D Gurubu sanatçıları akademizmi yani tabiat taklitçiliğini reddetmişlerdir. Sanat manifestolarında klasizmi benimsemişlerdir (Berk ve Gezer, 1973, s.52).

Görsele 5. Soyut Kompozisyon, Zeki Faik İzer-1975

1950'li yıllarda Türkiye'nin sanat ve yaşam kültürüne bakıldığında modern ve evrensel programlar başlamış ve günümüze kadar sürmüştür. Bu süreler içerisinde hem toplumsal hem ekonomik alanları ilişkilendirerek önemli değişimler düşünce ve

yaşam tarzını da etkilemiş bazı farklılıklara yol açtığı görülmüştür (Tansuğ, 1995, s.7)

Türk resminde toplumcu gerçeklik akımı 1960 sonralarında ortaya çıkmıştır. Soyut resmin sanat ortamlarında düzenli bir şekilde uygulanışı ve figüratif çalışmalar üreten sanatçıların kendi tarzlarını oluşturmasıyla sanat tarihinde yerlerini bulunmuştur. Neşet Günal, Nedim Günsur, Gürol Sözen ve Cihat Burak gibi toplumcu gerçekçi sanat anlayışıyla eserler üreten sanatçılar hem bireysel hem de toplu sergiler düzenleyerek sanatın ve ülkenin yaşantısına duydukları ilişkilerle durumu münakaşa ederek etkinliklerini devam ettirmişlerdir. Toplumcu gerçekçi anlayışta eserler üreten sanatçılardan Nedim Günsur 1960'lı yıllarda toplumsal temalara yönelerek On'lar Grubu içerisinde de çalışmalar göstermiştir. Soyut sanata Paris'te bulunduğu zamanlarda yönelim göstermiştir. Günsur'un üslubunda genellikle sert, geometrik bir biçim gözlemlenirken renk sektirmeyecek kasvetli bir yandan da göze hoş gelen uyum içerisinde eserler verdiği gözlemlenmiştir. Çalışmalarının yüzeyinde genellikle espas anlayış hâkim olmuştur (İnan, 2019, s.8,12)

Görsel 6. *Gecekondu Tepesi, Nedim Günsur-1924, 1994*

1960'lı yılların başlarında soyut sanata olan ilgi giderek hız kazanmaya başlamıştır. Devlet sergilerinde de soyut resimlere daha çok alan açılmıştır. Bu hareketlilik Batı'da büyüyen soyut sanatın popüler oluşundan kaynaklanmıştır. Soyut sanat anlayışı kişinin özgürlüğünü ve geleneksel bağlardan kopma isteğini kendine özgü düşünceleriyle yeni işler üretmelerinde etkili olmuştur. Türk ressamlar Batı'da olduğu gibi bireyin kendini öne çıkarmasını sağlayıp figürü reddetmemişlerdir.

Soyut resim üreten sanatçılar figüratif resimler yapmaları dışında Non figüratif soyut çalışmalarda üretmişlerdir. Batılı sanatçılar kendilerine yeni ifadeler oluştururken Doğulu sanatçılar gelenek ve kültürlerini göz önünde bulundurarak Batılı sanatçıların bakışıyla çözümleyici sentezler elde etmişler kendilerine ait geleneği Batılının gözüyle keşfetmişlerdir (Yaşar, 2019, s.8)

Görsel 7. *Kompozisyon, Adnan Turani-1963*

Akademinin kapsamı dışında başlayan ve içerisinde soyut-geometrik, lirik-soyut, soyut-dışavurumcu gibi sanat anlayışlarının devam etmesiyle birlikte tartışmalar yaşanmıştır. Soyut sanatçılar akademinin tarzından memnun kalmamışlardır. Akademinin dışında kurulan Tavanarası Ressamları plastik sanatlar alanındaki çağdaş gelişmeleri benimsemişlerdir. Türkiye'de akademizm anlayışına karşılık olarak yeni, soyut ve özgün sanatın savunucuları olmuşlardır. Tavanarası Ressamları önceki sanat eğilimlerine özellikle D Grubu sanatçılarına karşı çıkmışlardır. Yeniler Grubu ve Tavanarası ressamı modern sanatı tüm canlılığıyla temsil etmişler ve iki grubun bir araya gelmesi geride kalan tüm grupları tedirgin edecek şekilde paniğe düşürmüştür. 1960'lı yıllarda Abidin Elderoğlu, Zeki Faik İzer, Halil Dikmen, Sabri Berkel, Şemsi Arel, Adnan Çoker, Cemal Bingöl, Adnan Turani vb. ressamı soyut sanatın farklı anlayışlarının bulunduğu alanlarda eserler üretmişlerdir. Tüm bu

sanatçılar hayallerinden ve öz yaşam öykülerinden de etkilenecek kimlik, güç ve cinsiyet ifadelerini de kendi üsluplarıyla birlikte ortaya koymuşlardır (Yaşar, 2019, s.9-10).

Görsel 8. *Kuşatma, Erol Akyavaş-1982*

1940'lardan günümüze kadar çağdaş Türk resminde milli gelenekle birlikte yeni hareketlerde ortaya çıkmıştır. Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Nurullah Berk, Turgut Zaim, Abidin Dino, Erol Akyavaş, Ergin İnan, Devrim Erbil gibi birçok sanatçının geleneğe endekli çağdaş Türk resmi oluşturma hareketleri özellikle seçilmiştir. 1970'lere kadar devam eden bu hareketler içerisinde ulusal konular dâhilinde biçim ve içerik açısından değerlendiren sanatçılarda olmuştur. Tuvale aktarılan biçimsel çalışmalar eski motif düzenlemeleriyle birlikte soyut çalışmalarda denenmiş ancak az sayıda sanatçı başarı elde etmiştir. Türkiye'nin 20. Yüzyılında yetiştirdiği nadir sanatçılardan birisi de Erol Akyavaş olmuştur. Erol Akyavaş çalışmalarında yerel nesnelere kullanmış geometrik düzenlemelerden etkilenecek mekân hissini de çalışmalarına yansıtmıştır. Akyavaş'ın yazıyı resimsel bir üslupla işlediği çalışmaları Türk resminde İslam düşünce geleneğinden de etkilenecek Batı ve Doğu görüşleri arasında kendine özgü harman oluşturan sayılı sanatçılardan birisi olmuştur (Bayramoğlu, 2013, s.6-23)

Görsel 9. *Fahişenin Odası, Bedri Baykam-1981*

1980'ler Türkiye'de ve dünyada büyük değişimlerin başladığı yıllar olmuştur. Türkiye'de 1980'lerde Plastik sanatlarda tuval resimleri artık geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır. Yeni teknolojik imkânların kullanılmaya başlaması ve topluma yön vermeye başlayan yeni olgular öne çıkmıştır. Bu konuda Bedri Baykam'da çağdaş sanatın geçiş sürecinde önemli bir yer edinmiştir. Sanatçı tuval resimlerinde yenilik yapma arayışına girerek sınırları zorlamıştır. Sınırsız malzeme kullanımı ve sanatı yorumlamasıyla da dikkat çekmiştir. Yeni Dışavurumcu ifade biçimlerinin özelliklerini kullanarak çalışmaların zemininde yazı, fotoğraf, farklı nesnelere yerleştirme gibi ifade biçimlerini kullanarak farklı ve kavramsal yorumlar geliştirmişlerdir (Uz ve Uz, 2018, s.2,4).

SONUÇ

Modernizmin ve çağdaş Türk resim sanatının doğuşundan bu yana modernizm aydınlanma çağına dayandırılan ve düşünülüp tasarlanan toplumsal bir projeye verilen isimdir. Modern dönemdeki toplum ele alındığında öncelikle akli kullanmayı ve geleceğe egemen olabilme iddiasını öne koyarak toplum içerisinde zıtlıkların olduğu gözlemlenmiştir. Modernizmi dönemin koşullarına göre yorumlamak ve modernizm çağının oluşum sürecinin temelindeki mantaliteyi kullanarak modern sanatın etkileşimleri bu yönde geliştirmiştir. Modern sanatçılar geçmişle olan bağlantılardan ve gelenekten biçimler toplayıp bu biçimleri şekillerle

ifade etmişlerdir. 1960 sonralarında sanatta farklı seçeneklerin oluşması zihinselliğin ve kavramın yerine duygusallığın da içerisinde var olduğu ifade dönüşümü olarak nitelendirilir. Bu çerçevede çağdaş Türk resim sanatına gelindiğinde Türk sanatçıların modernizmin etkisi altında modern sanat üslubu ve kendi tarzlarını da ortaya koyarak eserler üretirler. Türkiye'den Avrupa'ya eğitim almaları için gönderilen Türk sanatçıları Avrupa'da aldıkları eğitimlerle modernist anlayışı Türkiye'ye döndüklerinde aktarmışlardır. Kendi geleneklerini hiçe saymayarak eserlerinde Batı'nın tekniklerini de kullanarak bir sentez yapmışlardır. Çağdaş Türk resim sanatının yayılmasına ve gelişmesine bağlı olan bazı gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplar şöyle sıralanır: Çallı Kuşağı, Müstakiller Grubu, D Grubu ve Yeniler Grubu olarak Türkiye'ye yeni düşünüş tarzları ve çalışma üslupları kazandırır. Modernizmin çağdaş Türk resim sanatına etkileri başlığı altında incelenen çalışmada Türk resim sanatında modernizmin etkileriyle modern sanatın oluşumları arasında kurulan bağ ele alındığında Türk sanatçılarının modernizmin göstermiş olduğu etkiyi kabul ederek tüm getirileriyle birlikte çözümlenip modern sanat anlayışına uyarladıklarını gözlemlemekteyiz.

KAYNAKÇA

Araz, G. (2008). Modernizm ve Çağdaş Sanatın Modern Kökleri. *Akdeniz Sanat*, 1(2), 9-16.

Ataseven,S.Y. (2018). Modernizmin Sanatsal Gelişimi. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 7(48), 1021-1030.

Bahadır, Y. D. D. A. (2002). Modernitenin Yıkıcı Etkileri Karşısında Savunmasız İnsan. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(13), 129-142.

Barrett, T. (2012). *Sanatı Eleştirmek*. (G. Metin, Çev.) İstanbul: Hayaperest Yayınevi.

Bayramoğlu, M. (2013). 20. Yüzyıl Türk Resim Sanatında Geleneksel Türk Sanat Örneklerinin Etkisi. *Kalemişi Geleneksel Türk Sanatları Dergisi*, 1(2), 6-23.

Berk, N., & Gezer, H. (1973). *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Bildir, S. (2019). Çağdaş Türk Resim Sanatında Postmodern Desen Eğilimleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Konya.

Erdem, D. (2019). Resim Sanatında Modernizm Akılcılığı ve Postmodern Yönelimler. *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Konya.

Ersoy, A. (2002). *Sanat Kavramlarına Giriş*. İstanbul: Yorum Sanat Yayıncılık.

Genç, M. (2012). D Grubu Ressamlarının Türk Resim Sanatının Gelişimine Olan Katkıları. *İdil Sanat Dergisi*, 1(5), 405-417.

Hikmet, Ş. (2011). Postmodern Sanatta Eklektik Nesnelere. *Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi*, Konya.

İnan, Ö. (2019). Cumhuriyet Dönemi Türk Resim Sanatında Toplumsal İçerikli Figüratif Resim İncelemesi. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

Karkın, N. (2016). *Estetiğin Çağdaş Retorikleri*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Keskin, C. (2014). Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Resminde Toplumsallıktan Bireyselliğe Geçiş Süreci. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181, 87-101.

Kılıç, E. (2001). Çağdaş Türk Resminde Geleneksel Etkileşim. *Uluslararası Sosyal*

Araştırmalar Dergisi, 6(25), 327-340.

Kınay, C. (1993). *Sanat Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kuş, M. (2019). Post Modern Sanat ve Günümüz. *İdil Sanat Dergisi*, Ağustos, 1003-1010.

Özderin, S. (2007). Modern Süreçten Postmodern "Çağdaş" Sanata Geçiş, "Postestetik Entropi" ve Sanatın Sonu. *Akdeniz Sanat*, 1(1), 107-116.

Tansuğ, S. (1986). *Çağdaş Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tansuğ, S. (1995). *Türk Resminde Yeni Dönem*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Turani, A. (1998). *Çağdaş Sanat Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Uz, A. ve Uz, N. (2018). Türkiye'de 1980'li Yıllarda Değişen Sanat Anlayışı ve İlk Kavramsal Sanat İzleri (Bedri Baykam ve Sarkis). *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1-11 .

Yaşar, N. (2019). Türk Resim Sanatında Soyut Eğilimler. *Konya Sanat*, 2, 1-14.

Görsel Kaynakça

Görsel 1. İbrahim Çallı, *Avluda Oturanlar*, 1913. Erişim adresi: <http://www.leblebitozu.com/unlu-turk-ressam-ibrahim-callinin-15-onemli-tablosu/> Erişim tarihi: 02.06.2021

Görsel 2. Turgut Zaim, *Halı Dokuyanlar*, 1906-1974. Erişim adresi: <http://www.leblebitozu.com/turgut-zaimin-eserleri-ve-hayati/> Erişim tarihi: 03.06.2021

Görsel 3. Cemal Tollu, *Mevleviler*, 1968. Erişim adresi: <https://artam.com/muzayede/295-muzayede-cagdas-sanat-eserleri-2/cemal-tollu-1899-1968-mevleviler> Erişim tarihi: 03.06.2021

Görsel 4. Nurullah Berk, *İskambil Kağıtlı Natürmort*, 1933. Erişim adresi: <http://www.leblebitozu.com/nurullah-berk-eserleri-ve-hayati/> Erişim Tarihi: 03.06.2021

Görsel 5. Zeki Faik İzer, *Soyut Kompozisyon*, 1975. Erişim adresi: <https://www.artiummodern.com/urun/1583223/zeki-faik-izer-1905-1988-soyut-kompozisyon-izimzali-1975-kaagit-uzerine> Erişim tarihi: 04.06.2021

Görsel 6. Nedim Günsur, *Gecekondu Tepesi*, 1924-1994. Erişim adresi: <https://www.aresmuzayede.com/urun/2847748/nedim-gunsur-1924-1994-gecekondu>

tepesi-imzali-tuval-uzeri-yagli-boya Erişim tarihi: 04.06.2021

Görsel 7. Adnan Turani, *Kompozisyon*, 1963. Erişim adresi: <https://gaziresimissanalsergi.gazi.edu.tr/eser-detay/126/kompozisyon>. Erişim adresi: 04.06.2021

Görsel 8. Erol Akyavaş, *Kuşatma*, 1982. Erişim adresi: <https://www.biyografi.info/kisi/erol-akyavas>. Erişim tarihi: 04.08.2021

Görsel 9. Bedri Baykam, *Fahişenin Odası*, 1981. Erişim adresi: <http://bedribaykam.com/tr/galeri/1980-1983-erken-kaliforniya-yillari> Erişim tarihi: 04.08.2021